

Орлов Ю.В.,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1,

доктор юридичних наук, доцент

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ДИСКУРС ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Злочинність, як відомо, – багатоплановий соціально-правовий феномен. В ньому сполучаються і статистично вимірювані, структурно-функціональні, системні риси, і предметно діяльнісні, інституційні властивості, і конструктивістські маркери. Відтак, цілком закономірним видається те, що спектр об'єктів кримінологічного аналізу, заточеного під запити зниження інтенсивності відтворення кримінальних практик, виявляється вельми широким, в цілому відповідним феноменологічній глибині та складності самої злочинності. Значним є і накопичений науковий матеріал, що пояснює детермінаційну природу злочинності. Втім, історизм останньої, її соціальна адаптивність змушує поставити на порядок денний питання про роль дискурсу у її відтворенні: по-перше, як своєрідного соціокультурного поля для розгортання кримінальних практик, по-друге, як криміногенно детермінаційного ресурсу, по-третє, як сфери нереалізованого кримінально-превентивного потенціалу. Ця потреба виявляється особливо гострою у зв'язку з необхідністю: а) підвищення ефективності протидії інформаційним операціям агресивного штибу, що є складовими так званих «гібридних» воєн; б) розробки кримінологічних засад перехідного правосуддя, невід'ємними елементами якого є соціальне примирення, встановлення історичної правди й інші складові, що спираються, передусім, на простори спільних семантичних конвенцій.

Принагідно зауважимо, що окремі фрагменти дискурсу час від часу потрапляють до фокусу наукової уваги, інтерпретуючись, зазвичай, як різні форми, напрями і методи шкідливого, небезпечного інформаційного впливу. Визнаючи безумовну важливість та затребуваність цього напрямку наукових

розробок, вважаємо, що для успішного вирішення задач у сфері комплексного забезпечення кримінологічної безпеки в Україні, мінімізації впливу політичних факторів злочинності, а також чинників політичної злочинності, формування потужного соціокультурного потенціалу суспільної консолідації конче необхідною є дефрагментація, концептуалізація та подальша специфікація знань про кримінологічний зміст і відповідне значення дискурсу.

Під дискурсом прийнято розуміти: 1) вербально-комунікативну практику людей, суб'єктів соціального життя; 2) форму об'єктивізації змісту свідомості людини [1, с. 287] (*філософський аспект*); 3) систему мовленнєвих актів та семантичних конструкцій, визначеного та загальноприйнятого в конкретній спільноті предметного, ціннісного змісту (*логіко-семантичний аспект*). Таким чином, дискурс є соціокультурним середовищем, інтерсуб'єктним, об'єктивним феноменом, в якому відбувається категоризація й смислоутворення як такі. Останні є одними з інструментів соціалізації.

Прийнято вважати, що мислення людини, як форма психічної діяльності, є предметним, здебільшого категоріальним, хоча і у поєднанні з образним. Відтак, мислення, а за ним й прикладна діяльність, цілком залежать від дискурсу, в який інкорпорований суб'єкт. Сприйняття цієї тези, а також проєкція її ідеї на площину доктринальних положень про предмет кримінології дозволяє виділити такі кримінологічно значущі аспекти дискурсу.

І. Дискурс як предметне поле кримінальних практик. Йдеться про сегмент злочинності, що відтворюється передусім в діяльності, суспільно небезпечні результати якої настають внаслідок розгортання закономірностей інформаційної причинності. Перш за все, – це низка злочинів, які вчиняються шляхом закликів, пропаганди й інших подібних дій: публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу (ч. 2 ст. 109 КК України), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295 КК України), пропаганда війни (ст. 436 КК України), пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК України) та ін. Крім цього, до аналізованого кримінологічно значущого аспекту дискурсу

можливо включити й злочини, які передбачають: а) психічне насильство, що здійснюється з використанням вербальних прийомів, висловлюваних погроз: погроза вбивством (ст. 129 КК України), погроза щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України), погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України) тощо; б) злочинів, які вчиняються з використанням інших видів інформаційного впливу на особу з метою маніпуляції її поведінкою. До таких злочинів можуть належати випадки шахрайства із використанням гіпнозу, посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і т.п.

II. Дискурс як сфера відтворення культурно-психологічних детермінант злочинності. Їх різновиди та конкретне предметне криміногенне значення настільки широкі, що є всі підстави стверджувати: жоден злочин у своїй генезі не обходиться без детермінаційного впливу елементів дискурсу, мовних компонентів (як раціональних, так і ірраціональних, як денотативних, так і конотативних) соціальної діяльності. А так само як і жоден з фрагментів кримінальної активності, злочинності, об'єктивно не може не мати у механізмі своєї детермінації дискурсивної складової. Науковий аналіз останньої – справа копітка, вимагає серії монографічних досліджень. Тому, не претендуючи в цих тезах на повноту висвітлення відповідної проблематики, обмежимося лише позначенням найбільш важливих, на нашу думку, базових типологічних груп дискурсивних криміногенних факторів.

1. *Фактори дискурсивної симуляції.* Ж. Бодрійяр у своїх широко цитованих працях детально описав і пояснив механізми формування та соціальну роль так званих симулякрів – несамототожних, змістовно пустих елементів дискурсу, категорій, які, втім, характеризуються високою соціальною функціональністю. Престижність статусів різної природи, варіативність напрямів, рівнів і сфер моди, інші атрибутивні соціальні конструкти (а надто – політичні ідеології й міфологеми) здатні формувати власні нормосистеми, залучаючи до їх активного відтворення суб'єктів. Конкретний набір симулякрів

визначає місце останніх в соціальній ієрархії, впливаючи, таким чином, на задоволення/незадоволення потреб у безпеці, приналежності і т.д. Відтак, дискурсивно детермінована симулятивність реальності спонукає до життя широкий спектр мотивів, формує за загальним визнанням феномени корисливості та споживацтва, спонукає до життя ворожість, деструктивну агресію.

2. *Фактори ксенофобії.* В її основі неодмінно знаходиться ворожість, нетерпимість, страх перед «інакшістю». Проте цілком зрозуміло, що страх і ворожість не існують самі по собі, у виді «чистих» відчуттів, емоцій; вони завжди конкретні, предметні, мають чіткі мовні позначення, смислові обриси. Останнє ж є, передусім, наслідком побутування (в тому числі й в результаті цілеспрямованої імплементації) у дискурсі відповідних емоційно забарвлених категорій, смислів. Тут варто зауважити на такому: а) будь-які категорії завжди мають контекстуальне забарвлення, значення, яке історично, а також в залежності від політичної кон'юнктури, мінливе. Це ж стосується і символів як складових семантичної референції (яскравим прикладом є трансформація смислового та емоційного навантаження на так звану «георгієвську стрічку» до 2014 р. та після); б) будь-які контексти формуються на груповому рівні, як результат семантичних конвенцій; в) різноманітні конотації на тему «інакшості» є суть груповий нарцисизм, який, зазвичай, поряд із задоволенням потреб у приналежності часто є джерелом агресії, ресентименту. Як писав Л. С. Рубінштейн (мовою оригіналу): «...Когда не получается стать нормальными, становятся великими. Тем более, что это проще...Сивушно-византийское величие сегодня не даёт покоя умам, провоцируя ненависть в химически чистом виде» [2, с. 143, 181]. І хоча митець акцентує на сучасній російській семантичній реальності, приклад, вважаємо, влучний і такий, що може бути використаний і для ілюстрації трансформацій окремих складових українських дискурсивних систем.

3. *Засіб стимуляції тривожності.* Механізми цього процесу схожі з попередніми. Але до них додаються елементи цілеспрямованої управлінської стратегії з використанням повного арсеналу засобів пропаганди, дезінформації.

Мета – продукування запиту на владарювання, згоди населення на політичні, економічні, військові дії, надання їм видимості легітимності, зміцнення позицій чинного політичного істеблішменту.

III. Дискурс як загальносоціальний кримінально-превентивний ресурс. В такому ракурсі кримінологічного аналізу дискурс постає контраверсією попередніх двох типологічних груп та їх закономірним відображенням як на рівні теоретичного осмислення, так і прикладної запобіжної діяльності. Вочевидь, є сенс вести мову про використання інструментів мовлення в кримінально-превентивних цілях. Передусім, це стосується патріотичного виховання молоді. Також не можна оминати увагою й процеси встановленні історичної правди в контексті відновного правосуддя, які обов'язково мають охоплювати й наукову ревізію терміносистеми радянського та транзитивного зразків політекономічної та соціокультурної локації.

IV. Дискурс як сфера відтворення факторів зниження ефективності протидії злочинності. Цей аспект кримінологічного аналізу дискурсу спрямований на виявлення та усунення (мінімізацію впливу) тих соціально-комунікаційних блоків, що стримують можливість максимальної реалізації запобіжного потенціалу застосовуваних державою заходів і засобів антикримінальної спрямованості.

Подальші перспективи досліджень за цим напрямом вбачаються у детальній розробці кожного з виділених кримінологічних аспектів дискурсу, підкріплення теоретичних міркувань емпіричним матеріалом, систематизації отриманих даних, їх впровадження в кримінологічну доктрину і практику.

Література:

1. Карамишева Н. В. Логіка: теоретична і прикладна. К. : Знання, 2011. 414 с.
2. Рубинштейн Л. С. Причинное время. М. : АСТ ; CORPUS, 2016. 480 с.